

Упровадження фізичного виховання в навчальні заклади України як передумова становлення професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури з учнями спеціальної медичної групи

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

Постановка наукової проблеми та її значення. Проблема професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури до роботи з учнями, які за станом здоров'я належать до спеціальної медичної групи, набуває нині все більшої актуальності у зв'язку з невпинним зростанням кількості учнівської молоді з відхиленнями в стані здоров'я. Становлення професійної підготовки майбутніх педагогів до роботи зі школярами, котрі мають відхилення в стані здоров'я, не можливо уявити, не з'ясувавши історичні витоки впровадження фізичної культури в навчальні заклади та занять лікувальною фізичною культурою з учнями на різних етапах розвитку нашої країни.

Теоретичні й методичні засади професійної підготовки майбутніх фахівців із фізичного виховання та спорту розглядали вітчизняні вчені (О. Ю. Ажиппо, Н. О. Белікова, Е. С. Вільчковський, Л. О. Демінська, П. Б. Джуринський, Є. А. Захаріна, А. П. Конох, В. Р. Пасічник, Р. П. Карпюк, Р. В. Клопов, А. В. Сватсьєв, Л. П. Сущенко, О. В. Тимошенко, Б. М. Шиян та ін.), а також російські (Ю. Д. Железняк, Б. Ф. Курдюков, В. Ф. Пешков, О. В. Утішева, В. Т. Чичикін, Г. А. Шашкін й ін.). Питання підготовки майбутніх фахівців із фізичного виховання до роботи з інвалідами висвітлено в роботах Н. Г. Байкіної, Ю. А. Бріскіна, Р. П. Карпюка, І. М. Ляхової. Науковці (О. Д. Дубогай, Т. Г. Коваленко, О. Г. Румба та ін.) ґрунтовно досліджували питання, пов'язані зі зміцненням здоров'я учнівської й студентської молоді. Історичний аспект професійної підготовки та розвиток фізичної культури в Україні розглядали вітчизняні вчені О. М. Вацеба, В. І. Левків, Є. Н. Приступа, А. В. Цьось й ін.

Звертаючи увагу на значне наукове та практичне значення праць вітчизняних і зарубіжних учених, доцільно зауважити, що проблема підготовки майбутніх учителів фізичної культури до роботи з учнями з відхиленнями в стані здоров'я не знайшла достатньо повного висвітлення в науково-педагогічній літературі, зокрема не розкрито її історичні витоки та передумови.

У сучасних умовах важливою є розробка нових підходів до вдосконалення системи професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури задля підвищення їхньої конкурентоспроможності на ринку праці, готових до постійного професійного зростання, здатних не лише займатися фізичним вихованням школярів, а й зміцнювати здоров'я учнів із певними відхиленнями. При цьому важливо дотримуватися думки науковців, які вказують на те, що «жодна система фізичного виховання як частина культури народу не виникає із нічого або через позичення, а нові створюються, використовуючи спадок минулого» [7, 70].

Визначені аспекти окреслюють **мету статті**, яка полягає в характеристиці впровадження фізичного виховання в навчальні заклади України як передумови становлення професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури з учнями спеціальної медичної групи.

Завдання роботи – проаналізувати впровадження фізичного виховання в навчальні заклади України як передумову становлення професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури до роботи зі школярами з відхиленнями в стані здоров'я.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Аналіз історичних і науково-педагогічних джерел (О. Гречанюк; В. В. Столбов; С. М. Філь, О. М. Худолій, Г. В. Малка; Г. Д. Харабуга; Н. А. Константинов, Е. Н. Мединський, М. Ф. Шабаєва та ін.) указує на те, що ще з давніх часів до VII ст. н. е. на теренах сучасної України (Північне Причорномор'я) розвивалася фізична культура, яка у своїй основі відповідала давньогрецькій традиції, а саме: до семи років фізичним вихованням займалася в сім'ї мати, а після семи існувало централізоване керівництво (котре згодом назвуть загальнодержавним) фізичним вихованням молоді, яке забезпечувалося найавторитетнішими членами роду – старшинами (старійшинами); кожен етап фізичної підготовки завершувався своєрідним екзаменом – ініціацією (ритуалом посвяти в наступну вікову групу чи стан). Підготовка та проведення організованих масових заходів доручались окремим людям – волхам, – які були найдосвідченішими та мали попередню багаторічну підготовку. Усе навчання будувалося на базі

постійного фізичного вдосконалення всіх без винятку людей (що згодом отримало назву «фізична освіта»).

Від трипільців до козаків на інтуїтивному рівні (без наукового обґрунтування) стародавнє суспільство відчувало потребу у фізичному вихованні й, піклуючись про здоров'я свого роду, створювало умови для обов'язкових занять кожного його члена. Фізичне виховання було основою освіти, до якої в різні часи додавалися різні науки, які вважалися необхідними для оволодіння кожною людиною.

Статути Львівської та Луцької шкіл (XVI ст.) передбачали складання договору (між батьком і ректором школи), у якому вказували, чого повинна навчити дитину школа та визначались обов'язки батьків відносно школи, а також докладно розкривалися якості вчителів та вказувалося на те, що поряд із моральним вихованням вони повинні також дбати про здоров'я учнів, проводити фізичне виховання дітей із використанням ігор, змагань тощо [3].

Міцне здоров'я та військова міць українських козаків пояснювались ефективною системою фізичного виховання, яка охоплювала все населення, уключала характерні елементи української народної педагогіки (відбір, підготовка, іспит-випробування, удосконалення бойової майстерності у війську), ґрунтувалася на народних традиціях і впроваджувалася завдяки широкій мережі навчальних закладів (безкоштовних), наставництва в різноманітних формах.

Серед елементів існуючої системи фізичного виховання в козаків С. М. Філь, О. М. Худолій та Г. В. Малка називають і «так звану “школу-джур” як неформальний спосіб передачі знань, військового досвіду та особливостей підготовки козаків. Школа-джур була фактично наступницею наставництва (приватні вчителі), яке існувало у IX – XIV ст.» [7, 92].

У всі подальші часи наукові знання щодо зміцнення здоров'я та впровадження фізичної культури в освітні заклади проходили «паралельними курсами й не перехрещувалися»: значні досягнення в науковому обґрунтуванні необхідності занять фізичними вправами для здоров'я та повне неприйняття фізичної культури урядовими структурами, від яких залежало її впровадження (що характерно й для всіх інших країн світу). Позитивні зміни виникали лише під значним тиском громадськості.

На початку XVIII ст. зроблено спробу створити державні загальноосвітні навчальні заклади. Катерина II (яка листувалася з французькими просвітителями) почала в 1762 р. своє царювання з обіцянок покращити державні закони, розробити й здійснити проекти організації народної освіти та поліпшити виховання в школі. Для цього залучено Івана Івановича Бецкова (1704–1795 рр.), який багато років провів у Франції, зустрічався з французькими просвітителями, знайомився з установами освітнього характеру [3], уважав уроки фізичних вправ органічним елементом педагогічної роботи і звертав увагу на утримання правильної постави під час їх виконання. За його ініціативи створено виховні заклади, статутами та програмами яких передбачалося проведення фізичного виховання учнів [1, 439].

Відомий просвітитель М. І. Новиков (1744–1818 рр.) очолював громадський рух за створення шкіл для народу та надання допомоги педагогам, розрізняючи три складники виховання: фізичне, моральне та розумове, указував на його головну форму в школі – урок фізичного виховання [1, 440]. Його думки щодо важливості впровадження уроку фізичного виховання або гімнастики підтримували інші видатні діячі, зокрема М. І. Пирогов (1810–1881 рр.), котрий, обіймаючи посаду керівника в Київському й Одеському навчальних округах, у 50-ті роки XVIII ст. вимагав від учителів систематичного проведення уроків фізичного виховання в школі [1, 441] та увів у низці гімназій м. Одеси по п'ять щотижневих уроків гімнастики, що не лише сприяло вирішенню питання фізичного виховання, але й формуванню «поступи, осанки и поворотов, употребляемых во фронтовой службе» [5].

Висловлення передових представників прогресивної педагогічної думки (О. М. Радищева, М. І. Новикова, Г. С. Сковороди, В. Г. Белінського) про необхідність і користь фізичного виховання в навчальних закладах поряд з іншими предметами не тільки не підтримувались урядом, але й заперечувалися. Трохи краще фізичне виховання поставлено в закритих дворянських навчальних закладах – ліцеях (так, наприклад, у Царськосільському був спеціальний зал, де під керівництвом педагогів ліцеїсти займалися фехтуванням, гімнастикою та іншими фізичними вправами й іграми).

М. Д. Зубалій та В. В. Боровик указують на те, що «перші уроки гімнастики (зараз – уроки фізичної культури) почали вводиться у школах, гімназіях й інших навчальних закладах України з 1864/1865 н. р. Ці уроки були не обов'язкові й відвідували їх учні за бажанням у позанавчальний час. Сприяв упровадженню уроків гімнастики «Статут гімназій і прогімназій Міністерства народної освіти» Російської імперії, затверджений 19 листопада 1864 р. за старим стилем. У його 40 параграфі зазначено: «до числа навчальних предметів належить також гімнастика для бажаючих», а в 51-му вка-

зувалося, що навчальні заклади повинні мати для проведення уроків гімнастики необхідне гімнастичне обладнання, вводити в кожній гімназії і прогімназії посаду лікаря. В обов'язки лікаря входило проведення медичного огляду учнів, надання їм медичної допомоги під час занять; спостереження за санітарним і гігієнічним станом навчальних приміщень; нагляд за організацією навчального процесу в навчальних закладах й особливо за проведенням уроків гімнастики. Уведення уроків гімнастики та посад лікаря в навчальних закладах слугувало справі підвищення фізичної підготовки та оздоровлення учнів» [2, 115].

За свідченнями Е. М. Дементьєва (1894), громадськість була стурбована поганим станом здоров'я й фізичної підготовленості дітей, багато в чому зумовленими завантаженістю учнів і відсутністю ефективних занять із фізичного виховання, поганими санітарно-гігієнічними умовами.

За даними Е. Ю. Зеліксона, В. К. Рокова, головні болі, короткозорість, викривлення хребта, розлади нервової системи, малокров'я та апатія були в той час масовими явищами в стані здоров'я школярів. В. В. Сенчук указує на те, що, відповідно до звітів земських лікарів, 40,3 % усіх учнів земських і міських початкових шкіл через погане харчування й раннє залучення в трудову діяльність у сирих підвальних приміщеннях майстерень і ремісничих закладів, страждали на різні шлункові захворювання та хвороби дихальних шляхів, відрізнялися блідістю, худорбою, виснаженістю, украй слабкою й кволою статурою. Отже, потрібна була не тільки своя науково обґрунтована концепція фізичного оздоровлення нації, а й створення системи управління нею та втілення її в життя [6].

Історико-ретроспективний аналіз наукових джерел указує на те, що думки щодо необхідності підготовки нового типу фахівця для роботи в школі, який володітиме навичками лікаря й педагога задля попередження негативного впливу малорухливого шкільного режиму на фізичний розвиток дітей, передові російські діячі (Д. І. Писарев, М. І. Пирогов, Н. А. Тольський, Г. А. Захар'їн, Е. А. Поровський та ін.) виказували ще в другій половині XIX ст. Проте повне неприйняття фізичної культури курядовими структурами, від яких залежало її впровадження, не давало змоги не лише започаткувати таку підготовку, а навіть узагалі увести фізичне виховання в школи.

О. Т. Литвин зазначає, що велика кількість педагогів та лікарів того часу на сторінках газет і журналів часто виступали з критикою стану справ і необхідністю його корінного виправлення. Грунтуючись на аналізі праць інших авторів (Т. М. Каневець, 1980; Е. А. Покровський, 1887; Р. Шмідт, 1873), науковець робить висновок, що всі спроби Міністерства освіти навести порядок у системі фізичного виховання в школі (численні циркуляри з організації екскурсій; літніх канікул учнів; розширення обсягу вправ, спрямованих на підтримку «запасу енергії в нервово-м'язовій системі»; рекомендації щодо поширення навчання плавання, ознайомлення зі стрільбою, розвитку бази для занять фізичним вихованням) мали суто канцелярсько-бюрократичний характер, не розкривали причин становища, що склалося, а були спрямовані на покращення того, що вже продемонструвало свою неспроможність [4, 16], оскільки директори шкіл, міська й губернська влада розглядали фізичне виховання як маловажливу, не варту уваги справу [4, 17].

На початку XX ст. реорганізація фізичного виховання в школах передусім передбачала уведення сокольської системи, що відбувалося паралельно з її уведенням в армії та у військових училищах [4, 30]. Лікарі й педагоги шкіл не сприймали уведення примітивної військової гімнастики як форми фізичного виховання в школі. Комісія, створена в 1911 р., запропонувала свою програму, яка повинна сприяти досягненню гігієнічної (зміцненню здоров'я учнів та сприяння правильному розвитку їхнього організму), освітньої (вплив фізичних вправ на нервові центри з метою навчання координації рухів) і виховної (сприяння розвитку в дитини навички підкоряти свої почуття волі, що є необхідною умовою розвитку внутрішньої дисципліни) мети [4, 31]. Відповідно до схвалених рекомендацій комісії рекомендовано розширити програми з фізичного виховання, зберігши їх військово-прикладний характер, а також подано пропозиції щодо підготовки фахівців із фізичного виховання [4, 32].

Найяскравішою постаттю в історії фізичної культури Західної України був Іван Боберський (1878–1947) – видатний організатор сокольського руху, учений, дослідник, автор понад 80 опублікованих робіт із питань фізичного виховання й спорту, який «у роботі “Нові шляхи до тілесного виховання” обґрунтував роль фізичного виховання у гармонійному розвитку людини, запропонував практичні заходи по організації шкільного спорту та фізичного виховання. Він також зауважив, що кожен вчитель (інших предметів) “повинен до свого іспиту прикласти посвідку, що ходив шість семестрів на руханку і відбув курс рухових ігор”. Тоді, на його думку, вчителі зрозуміють користь фізичного виховання, будуть охоче займатись і спонукати до цього учнів» [7, 108].

Серед перших заходів радянської влади, після її перемоги в 1917 р. особливої важливості набуло уведення в школах усеохоплюючого обов'язкового фізичного виховання: уже 9 листопада 1917 р. створено (у межах Державного наркомату просвіти) відділ шкільної медицини та гігієни.

Л. Кун наголошує на тому, що в 1923/1924 н. р. було уведено загальне обов'язкове викладання фізкультури в школах, але втілення цього рішення в життя відбувалося занадто повільно. У 1927–1930 рр. фізичне виховання впроваджено в систему вищої та середньої спеціальної освіти в якості обов'язкового предмета. Одночасно в навчальних закладах широко розгортаються позашкільні форми роботи з фізичного виховання й спорту.

Отже, аналіз науково-педагогічних та історичних джерел указує на те, що до 1917 р. на теренах України не лише не проводилися заняття з учнями з відхиленнями в стані здоров'я, а й узагалі уроків фізичної культури практично не було. Загальнодержавну підтримку, подальший розвиток і впровадження в життя як широкого профілактичного й лікувального засобу фізична культура та лікувальна гімнастика отримали тільки на теренах СРСР, а наукові розробки вчених заклали теоретико-методологічну базу підготовки фахівців до роботи з учнями з відхиленнями в стані здоров'я.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Аналіз науково-педагогічних та історичних джерел указує на те, що, хоча ідея щодо необхідності підготовки нового типу фахівця, який володітиме навичками лікаря й педагога, із метою попередження негативного впливу малорухливого шкільного режиму на фізичний розвиток дітей, передові діячі виказували ще в другій половині XIX ст., повне неприйняття фізичної культури урядовими структурами, від яких залежало її впровадження, не давало змоги не лише започаткувати таку підготовку, а й навіть взагалі увести фізичне виховання в школи. Упровадження фізичного виховання в навчальні заклади пройшло довгий і важкий шлях, залишаючись тривалий час привілеєм заможних прошарків суспільства, отримало статус обов'язкового предмета тільки на теренах колишнього СРСР у 1929 р., а у всьому світі – після 1945 р., коли стало очевидним значне падіння рівня здоров'я населення. Значним кроком у підвищенні ефективності фізичного виховання учнів стало уведення оцінки та іспитів із навчального предмета в школах, а також додаткового уроку для занять з учнями, які мають «ослаблене здоров'я».

Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо у вивченні історичних передумов упровадження роботи з представниками спеціальних медичних груп у школи та особливостей професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури до цієї роботи.

Джерела та література

1. Богданов Я. М. Учебник гигиены для институтов физической культуры / Я. М. Богданов, Г. М. Краковяк. – М. : Физкультура и спорт, 1950. – 500 с.
2. Зубалій М. Д. Історія впровадження уроків гімнастики в українські навчальні заклади / М. Д. Зубалій, В. В. Боровик // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка : Педагогічні науки. – 2010, вересень. – № 17 (204). – Ч. II. – С. 114–119.
3. Константинов Н. А. Воспитание, школа и педагогическая мысль в дофеодальный период и в период феодализма (с древнейших времен до XVII века включительно) в России / Н. А. Константинов, Е. Н. Мединский, М. Ф. Шабаева [Электронный ресурс] – Режим доступа : <http://www.detskiysad.ru/ped/ped119.html>
4. Литвин А. Т. Физическое воспитание в европейских странах в XIX и начале XX веков : [лекции для студ. и слушателей курсов повышения квалификации, препод. физ. восп.] / А. Т. Литвин. – Киев : НУФВСУ, 2007. – 38 с.
5. Пирогов Н. И. О замене маршировки преподаванием гимнастики / Н. И. Пирогов // Избранные педагогические сочинения. – М. : Педагогика, 1985. – С. 81–83.
6. Сенчук В. В. Роль массового спорта в укреплении здоровья нации [Электронный ресурс] / В. В. Сенчук – Режим доступа : <http://conf-v.narod.ru/Senshuk.pdf>
7. Філь С. М. Історія фізичної культури : [навч. посіб.] / С. М. Філь, О. М. Худолій, Г. В. Малка ; [за ред. С. М. Філя]. – Х. : «ОВС», 2003. – 160 с.

Анотації

Аналіз науково-педагогічних та історичних джерел указує на те, що до 1917 р. на теренах України не лише не проводилися заняття з учнями з відхиленнями в стані здоров'я, а й узагалі уроки фізичної культури практично були відсутні. Загальнодержавну підтримку, подальший розвиток і впровадження в життя як широкого профілактичного й лікувального засобу фізична культура та лікувальна гімнастика отримали тільки на теренах СРСР, а наукові розробки вчених заклали теоретико-методологічну базу підготовки фахівців до роботи з учнями з відхиленнями в стані здоров'я. Хоча ідея щодо необхідності підготовки нового типу фахівця, який володітиме навичками лікаря й педагога із метою попередження негативного впливу малорухливого шкільного

режиму на фізичний розвиток дітей, передові діячі виказували ще в другій половині XIX ст., повне неприйняття фізичної культури урядовими структурами, від яких залежало її впровадження, не давало змоги не лише започаткувати таку підготовку, а й навіть узагалі увести фізичне виховання в школи.

Ключові слова: фізична культура, фізичне виховання, професійна підготовка.

Любовь Иванова. Внедрение физического воспитания в учебные заведения Украины как предпосылка становления профессиональной подготовки будущих учителей физической культуры к работе с учащимися специальной медицинской группы. Анализ научно-педагогических и исторических источников указывает на то, что до 1917 г. на территории Украины не только не проводились занятия с учениками с отклонениями в состоянии здоровья, но и вообще уроки физической культуры почти отсутствовали. Общегосударственную поддержку, дальнейшее развитие и внедрение в жизнь как широкого профилактического и лечебного средства физическая культура и лечебная гимнастика получили только на территории СССР, а научные разработки ученых заложили теоретико-методологическую базу подготовки специалистов к работе с учащимися с отклонениями в состоянии здоровья. Хотя идея о необходимости подготовки нового типа специалиста, который будет обладать навыками врача и педагога с целью предупреждения негативного влияния малоподвижного школьного режима на физическое развитие детей, передовые деятели высказывали еще во второй половине XIX в., полное неприятие физической культуры правительственными структурами, от которых зависело ее внедрения, не давало возможности не только начать такую подготовку, а даже вообще ввести физическое воспитание в школе.

Ключевые слова: физическая культура, физическое воспитание, профессиональная подготовка.

Lyubov Ivanova. Implementation of Physical Education in Educational Institutions of Ukraine as Precondition to Establishment of Professional Preparation of Future Physical Culture Teachers for Work with Pupils of a Special Medical Group. The analysis of scientific-pedagogical and historical sources has shown that before 1917 there were no physical training classes conducted for health impaired students on the territory of Ukraine. And physical education classes were almost lacking. On the national-level, further development and implementation of physical education and gymnastics as preventing and therapeutic tools, have gained support only on the territory of the USSR. Scientific research results in the field laid the theoretical and methodological basis of vocational training to work with health impairment students. The necessity of creation of a new type of expert who will work in school as a teacher and as a doctor, in order to prevent the negative impact of children's inactive lifestyle for their normal physical development, the leading researcher have expressed in the second part of the 19th century. The complete rejection from the governmental structures and without any support from them, it was impossible not only to start such preparation, but also in general to implement physical education at school.

Key words: physical culture, physical education, professional preparation.